

Đurđica Salamon Padjen • Boško Šego • Tihana Škrinjarić

MATEMATIKA 4

udžbenik sa zbirkom zadataka
za ekonomiste i komercijaliste
IV. razred

prvo izdanje
Zagreb, 2014.

SADRŽAJ

1. BROJEVNI SUSTAVI	10
1.1. Brojevni sustavi	10
1.2. Prikaz broja u odabranom brojevnom sustavu	12
1.3. Pretvaranje broja iz jednog u drugi brojevni sustav	15
1.4. Traženje baze	16
Zadatci	19
Rješenja	20
2. PRIMJENE NIZOVA I REDOVA	22
2.1. Općenito o nizovima	22
2.1.1. Aritmetički niz	26
2.1.2. Opći član aritmetičkog niza	28
2.1.3. Zbroj prvih n članova aritmetičkog niza	30
Riješeni zadatci za vježbu	32
Zadatci	36
Rješenja	39
2.1.4. Geometrijski niz	41
Zadatci	44
Rješenja	46
2.1.5. Primjena geometrijskog niza na izračun kamata	47
2.1.5.1. Konačna vrijednost jednog iznosa	47
2.1.5.2. Konačna vrijednost više jednakih iznosa	51
Zadatci	55
Rješenja	57
2.1.6. Granična vrijednost niza	58
2.1.7. Redovi	64
2.1.7.1. Konvergentni geometrijski red i njegova suma	66
2.1.7.2. Primjena konvergentnog geometrijskog reda	68
Zadatci	70
Rješenja	70
3. GRANIČNA VRIJEDNOST FUNKCIJE	72
3.1. Pojam i definicija granične vrijednosti	72
3.1.1. Svojstva graničnih vrijednosti	73
3.1.2. Granična vrijednost kvocijenta polinoma	75

Riješeni zadatci za vježbu.....	80
3.1.3. Asimptote krivulje	83
Zadatci	87
Rješenja	87
4. POJAM I DEFINICIJA DERIVACIJE REALNE FUNKCIJE	90
4.1. Definicija derivacije.....	90
4.2. Problem tangente	92
4.3. Pravila deriviranja.....	93
4.3.1. Derivacija zbroja.....	93
4.3.2. Derivacija razlike.....	93
4.3.3. Derivacija umnoška	94
4.3.4. Derivacija kvocijenta.....	95
4.3.5. Derivacija nekih elementarnih funkcija.....	96
4.3.5.1. Derivacije konstante	96
4.3.5.2. Derivacija umnoška konstante i derivabilne funkcije.....	96
4.3.5.3. Derivacija neovisne varijable	96
4.3.5.4. Derivacija potencije.....	97
Zadatci	102
Rješenja	102
4.3.5.1. Derivacija trigonometrijskih funkcija.....	103
Zadatci	107
Rješenja	107
4.3.5.2. Derivacija složene funkcije	108
4.3.5.3. Derivacija logaritamske funkcije.....	109
Zadatci	111
Rješenja	111
4.3.5.4. Deriviranje inverznih funkcija.....	112
4.3.5.5. Derivacija eksponencijalne funkcije.....	112
Zadatci	114
Rješenja	114
4.3.5.6. Derivacije funkcije zadane u implicitnom obliku.....	115
4.3.5.7. Derivacije višeg reda	115
4.3.5.8. Diferencijal funkcije.....	118
Zadatci	122
Rješenja	122

4.3.5.9. Jednadžba tangente i normale.....	123
Zadatci	126
Rješenja	126
4.3.5.10. Proučavanje funkcija pomoću derivacija.....	127
4.3.5.10.1. Intervali monotonosti funkcija.....	127
Zadatci	130
Rješenja	130
4.3.5.10.2. Uvjeti za ekstreme derivabilnih funkcija.....	131
Zadatci	134
Rješenja	134
4.3.5.10.3. Intervali zakrivljenosti funkcija.....	135
Zadatci	138
Rješenja	138
4.3.5.10.4. Točke infleksije realne funkcije.....	139
Zadatci	141
Rješenja	141
4.3.5.11. Grafičko predočavanje realnih funkcija.....	142
Zadatci	151
Rješenja	151

5. INTEGRALNI RAČUN 156

5.1. Primitivna i podintegralna funkcija.....	157
5.2. Osnovna pravila integriranja	158
5.3. Neodređeni integrali nekih jednostavnijih funkcija.....	159
5.4. Neke metode integriranja.....	160
5.4.1. Direktna integracija	160
5.4.2. Metoda supstitucije.....	162
5.4.3. Metoda parcijalne integracije	165
Zadatci	168
Rješenja	169
5.5. Problem računanja mjernog broja površine lika.....	170
5.5.1. Metoda ekshaustije (iscrpljivanja).....	170
5.5.2. Problem površine.....	172
5.5.3. Određeni integral	175
5.5.4. Osnovna svojstva određenog integrala.....	178
5.5.5. Izračunavanje površine ispod grafa kvadratne funkcije	179

Zadaci	189
Rješenja	191
6. PODATCI	194
6.1. Srednje vrijednosti statističkih nizova	195
6.1.1. Aritmetička sredina	195
6.1.2. Geometrijska i harmonijska sredina	198
6.1.3. Mod i medijan	199
Zadaci	202
Rješenja	203
6.2. Utjecaj dodavanja ili uklanjanja podataka na srednje vrijednosti niza	205
6.2.1. Posljedice dodavanja ili uklanjanja podataka na srednje vrijednosti niza	205
6.2.2. Ublažavanje problema utjecaja dodavanja ili uklanjanja podataka na srednje vrijednosti	209
Zadaci	211
Rješenja	211
6.3. Uspoređivanje srodnih skupova podataka	212
6.3.1. Grafičko uspoređivanje srodnih skupova podatka	212
6.3.2. Uspoređivanje srednjih vrijednosti i mjera raspršenosti srodnih skupova podatka	217
Zadaci	225
Rješenja	226

GRANIČNA VRIJEDNOST FUNKCIJE

Pojam i definicija granične vrijednosti

Svojstva graničnih vrijednosti

Granična vrijednost kvocijenta polinoma

Asimptote krivulje

3.

3. GRANIČNA VRIJEDNOST FUNKCIJE

3.1. Pojam i definicija granične vrijednosti

Neka je zadana funkcija $y(x) = x + 1$. Razmotrimo što se događa s vrijednostima te funkcije kada se s vrijednostima neovisne varijable x približavamo broju $x = 1$ polazeći od broja 0.5 (tablica 1).

x	0,5	0,7	0,8	0,9	0,95	0,99	0,999	0,9999
$y(x)$	1,5	1,7	1,8	1,9	1,95	1,99	1,999	1,9999

Tablica 1.

Dakle, kada se približavamo po osi apscisa broju $x = 1$ s lijeve strane (to jest preko brojeva koji su manji od 1, što pišemo: $x \rightarrow 1 - 0$ ili $x \rightarrow 1 -$), onda funkcijske vrijednosti teže broju $y = 2$ preko brojeva koji su manji od 2. Drugim riječima, konvergentnom nizu vrijednosti neovisne varijable na osi apscisa odgovara jedan konvergentan niz vrijednosti ovisne varijable na osi ordinata. Analogno vrijedi i ako se približavamo po osi apscisa broju $x = 1$ s desne strane (to jest preko brojeva koji su veći od 1, što pišemo: $x \rightarrow 1 + 0$ ili $x \rightarrow 1 +$), kao što je to vidljivo iz tablice 2.

x	1,5	1,3	1,2	1,1	1,05	1,01	1,001	1,0001
$y(x)$	2,5	2,3	2,2	2,1	2,05	2,01	2,001	2,0001

Tablica 2.

Prema tome, bez obzira da li se broju 1 približavamo s lijeva ili s desna po osi apscisa, odgovarajući niz funkcijskih vrijednosti **približava se** po osi ordinata broju 2. To znači da, ukoliko smo na osi apscisa **dovoljno** blizu broju 1, vrijednosti funkcije su na osi ordinata **po volji blizu** broju 2.

Uočimo da se neovisna varijabla x mijenja u intervalu oko 1 na način da se pritom vrijednost funkcije (ovisne varijable) sve više približava broju 2 što je x bliži 1. Dakle, imamo 2 niza realnih brojeva: niz vrijednosti neovisne varijable $x_1, x_2, \dots$ (riječ je o nizu brojeva na osi apscisa) koji teži broju $x_0 = 1$ i generiranom nizu vrijednosti ovisne varijable $y(x_1) \equiv y_1, y(x_2) \equiv y_2, \dots$ (riječ je o nizu brojeva na osi ordinata) koji teži broju $y_0 = 2$. Kada x teži broju $x_0 = 1$ bilo s lijeva bilo s desna, vrijednost funkcije se približava broju $y(x_0) \equiv y_0 = 2$. Pišemo: ako je $|x - x_0| \rightarrow 0$, onda $|y(x) - y(x_0)| \rightarrow 0$ ili, u razmatranom primjeru ako je $|x - 1| \rightarrow 0$, onda $|y(x) - 2| \rightarrow 0$. Kažemo da je 2 granična vrijednost funkcije $y(x) = x + 1$ kada $x \rightarrow 1$, što možemo zapisati i ovako:

$$\lim_{x \rightarrow x_0} y(x) = \lim_{x \rightarrow 1} y(x) = \lim_{x \rightarrow 1} (x + 1) = 1 + 1 = 2.$$

Općenito, ako postoji broj y_0 takav da je to granična vrijednost niza funkcijskih vrijednosti kada $x \rightarrow x_0$, onda pišemo

$$\lim_{x \rightarrow x_0} y(x) = y_0.$$

Ako varijabla x mijenjajući se u intervalu $\langle a, b \rangle$ može poprimiti bilo koju vrijednost u tom intervalu približavajući se svojoj granici x_0 , kažemo da je varijabla x neprekidna varijabla i da se približava granici x_0 na neprekidan način. Ako pri procesu $x \rightarrow x_0$ i niz funkcijskih vrijednosti teži broju y_0 , kažemo da je y_0 limes ili granična vrijednost funkcije y .

Definicija 1.

Limes ili **granična vrijednost funkcije y u točki x_0** je svaki broj y_0 kojem teži $y(x)$ kada x teži prema x_0 . Pišemo:

$$\lim_{x \rightarrow x_0} y(x) = y_0$$

i čitamo: $y(x)$ teži broju y_0 kada x teži prema x_0 ili $y(x)$ ima limes y_0 kada x teži prema x_0 .

Definicija 2.

Ako je $\lim_{x \rightarrow x_0} y(x) = y(x_0)$, onda je funkcija y **neprekidna u točki x_0** .

Funkcija y ne mora biti definirana u točki x_0 u kojoj tražimo njenu graničnu vrijednost. Dovoljno je da je ona definirana u točkama koje su po volji blizu točki x_0 , to jest za sve točke iz neke njene okoline osim možda u točki x_0 .

3.1.1. Svojstva graničnih vrijednosti

Prigodom računanja graničnih vrijednosti koristit ćemo svojstva graničnih vrijednosti, koja samo navodimo.

Neka je $I \subseteq \mathbb{R}$ interval, x_0 neka točka tog intervala, f, g realne funkcije definirane na intervalu I osim eventualno u točki x_0 i neka postoje

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) \text{ i } \lim_{x \rightarrow x_0} g(x).$$

Tada i funkcije $f + g, f - g, kf$ ($k \in \mathbb{R}$), fg i $\frac{f}{g}$ imaju graničnu vrijednost u točki x_0 , te vrijedi:

$$(1) \quad \lim_{x \rightarrow x_0} [f(x) + g(x)] = \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) + \lim_{x \rightarrow x_0} g(x),$$

$$(2) \lim_{x \rightarrow x_0} [f(x) - g(x)] = \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) - \lim_{x \rightarrow x_0} g(x),$$

$$(3) \lim_{x \rightarrow x_0} [f(x) \cdot g(x)] = \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) \cdot \lim_{x \rightarrow x_0} g(x),$$

specijalno, $\lim_{x \rightarrow x_0} [k \cdot f(x)] = k \cdot \lim_{x \rightarrow x_0} f(x)$, gdje je k realna konstanta,

$$(4) \lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x)}{g(x)} = \frac{\lim_{x \rightarrow x_0} f(x)}{\lim_{x \rightarrow x_0} g(x)} \text{ uz pretpostavku da je } \lim_{x \rightarrow x_0} g(x) \neq 0.$$

Napomenimo da navedena svojstva vrijede i kada $x \rightarrow -\infty$ ili $x \rightarrow +\infty$.

Primjer 1.

Koristeći se svojstvima granične vrijednosti, pokažimo da je

$$\lim_{x \rightarrow 2} (3x^2 - 2x + 1) = 9.$$

Rješenje

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow 2} (3x^2 - 2x + 1) &= \lim_{x \rightarrow 2} (3x^2) - \lim_{x \rightarrow 2} (2x) + \lim_{x \rightarrow 2} 1 = \\ &= 3 \lim_{x \rightarrow 2} x^2 - 2 \lim_{x \rightarrow 2} x + 1 = 3 \cdot 4 - 2 \cdot 2 + 1 = 9. \end{aligned}$$

Primjer 2.

Koristeći se svojstvima granične vrijednosti, pokažimo da je

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{(2x-3)(4x+7)}{5-3x} = -\frac{21}{5}.$$

Rješenje

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow 0} \frac{(2x-3)(4x+7)}{5-3x} &= \frac{\lim_{x \rightarrow 0} [(2x-3)(4x+7)]}{\lim_{x \rightarrow 0} (5-3x)} = \\ &= \frac{\lim_{x \rightarrow 0} (2x-3) \cdot \lim_{x \rightarrow 0} (4x+7)}{\lim_{x \rightarrow 0} (5-3x)} = \frac{(-3) \cdot 7}{5} = -\frac{21}{5}. \end{aligned}$$

3.1.2. Granična vrijednost kvocijenta polinoma

Razmotrit ćemo sada čemu je jednaka granična vrijednost kvocijenta polinoma m -tog i n -tog stupnja kada neovisna varijabla x teži u beskonačno. Analizirat ćemo samo slučaj kada $x \rightarrow \infty$. Analogno se analizira slučaj kada $x \rightarrow -\infty$. Dakle, neka je

$$p_m(x) = a_m x^m + a_{m-1} x^{m-1} + \dots + a_1 x + a_0, \quad a_m \neq 0,$$

polinom m -tog stupnja, a

$$p_n(x) = b_n x^n + b_{n-1} x^{n-1} + \dots + b_1 x + b_0, \quad b_n \neq 0,$$

polinom n -tog stupnja. Trebamo izračunati

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{p_m(x)}{p_n(x)} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{a_m x^m + a_{m-1} x^{m-1} + \dots + a_1 x + a_0}{b_n x^n + b_{n-1} x^{n-1} + \dots + b_1 x + b_0}.$$

Moguća su tri slučaja: (1) $m > n$, (2) $m = n$ i (3) $m < n$. U prvom slučaju ($m > n$) brojnik i nazivnik dijelimo s vodećom potencijom nazivnika (dakle, sa x^n), pa dobivamo

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{p_m(x)}{p_n(x)} &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{a_m x^m + a_{m-1} x^{m-1} + \dots + a_1 x + a_0}{b_n x^n + b_{n-1} x^{n-1} + \dots + b_1 x + b_0} = \\ &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{a_m x^{m-n} + a_{m-1} x^{m-n-1} + \dots + \frac{a_1}{x^{n-1}} + \frac{a_0}{x^n}}{b_n + \frac{b_{n-1}}{x} + \dots + \frac{b_1}{x^{n-1}} + \frac{b_0}{x^n}} = \\ &= \begin{cases} +\infty & \text{ako je } a_m b_n > 0 \\ -\infty & \text{ako je } a_m b_n < 0 \end{cases} \end{aligned}$$

Naime, brojnik teži u beskonačno ($+\infty$ ako su vodeći koeficijenti polinoma p_n i p_m istog predznaka, odnosno u $-\infty$ ako su vodeći koeficijenti polinoma p_n i p_m različitog predznaka), a nazivnik realnom broju b_n , pa i razlomak teži u beskonačno.

Primjer 3.

Izračunajmo $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3 - 2x + 13}{2x - 1}$.

Rješenje

Budući da je stupanj brojnika (striktno) veći od stupnja nazivnika, dijelimo i brojnik i nazivnik vodećom potencijom nazivnika, što naznačavamo s $/:x$. Dakle, dobivamo

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3 - 2x + 13}{2x - 1} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3 - 2x + 13}{2x - 1} \cdot \frac{1}{x} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^2 - 2 + \frac{13}{x}}{2 - \frac{1}{x}} = \infty,$$

odnosno navedeni kvocijent polinoma divergira kada x teži u beskonačno.

I u drugom slučaju ($m = n$) brojnik i nazivnik dijelimo s vodećom potencijom nazivnika, odnosno brojnika (dakle, s x^n). No, sada dobivamo

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{p_n(x)}{p_n(x)} &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_1 x + a_0}{b_n x^n + b_{n-1} x^{n-1} + \dots + b_1 x + b_0} = \\ &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{a_n + \frac{a_{n-1}}{x} + \dots + \frac{a_1}{x^{n-1}} + \frac{a_0}{x^n}}{b_n + \frac{b_{n-1}}{x} + \dots + \frac{b_1}{x^{n-1}} + \frac{b_0}{x^n}} = \frac{a_n}{b_n}. \end{aligned}$$

Primjer 4.

Izračunajmo $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3 - 2x + 13}{2x^3 + 2x^2 - 1}$.

Rješenje

Budući da je stupanj brojnika jednak stupnju nazivnika, dijelimo i brojnik i nazivnik vodećom potencijom nazivnika (ili brojnika, što je u ovom slučaju identično).

Dakle, dobivamo

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3 - 2x + 13}{2x^3 + 2x^2 - 1} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3 - 2x + 13}{2x^3 + 2x^2 - 1} \cdot \frac{1}{x^3} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1 - \frac{2}{x^2} + \frac{13}{x^3}}{2 + \frac{2}{x} - \frac{1}{x^3}} = \frac{1}{2}.$$

Ako je $m < n$, brojnik i nazivnik dijelimo s vodećom potencijom brojnika:

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{p_m(x)}{p_n(x)} &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{a_m x^m + a_{m-1} x^{m-1} + \dots + a_1 x + a_0}{b_n x^n + b_{n-1} x^{n-1} + \dots + b_1 x + b_0} = \\ &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{a_m + \frac{a_{m-1}}{x} + \dots + \frac{a_1}{x^{m-1}} + \frac{a_0}{x^m}}{b_n x^{n-m} + b_{n-1} x^{n-m-1} + \dots + \frac{b_1}{x^{m-1}} + \frac{b_0}{x^m}} = 0, \end{aligned}$$

jer brojnik teži realnom broju a_m , a nazivnik u beskonačno. Ako brojnik i nazivnik dijelimo s vodećom potencijom nazivnika, onda će brojnik težiti nuli, a nazivnik broju b_n , pa je naravno ponovo granična vrijednost kvocijenta jednaka 0.

Primjer 5.

Izračunajmo $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{-3x^3 + 4x + 13}{2x^4 - 2x^3 + 7x}$.

Rješenje

Budući da je stupanj brojnika manji od stupnja nazivnika, dijelimo i brojnik i nazivnik vodećom potencijom brojnika, pa dobivamo

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{-3x^3 + 4x + 13}{2x^4 - 2x^3 + 7x} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{-3x^3 + 4x + 13 / : x^3}{2x^4 - 2x^3 + 7x / : x^3} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{-3 + \frac{4}{x^2} + \frac{13}{x^3}}{2x - \frac{2}{x} + \frac{7}{x^3}} = 0.$$

Da smo brojnik i nazivnik dijelili vodećom potencijom nazivnika, imali bismo

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{-3x^3 + 4x + 13}{2x^4 - 2x^3 + 7x} &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{-3x^3 + 4x + 13 / : x^4}{2x^4 - 2x^3 + 7x / : x^4} = \\ &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{-\frac{3}{x} + \frac{4}{x^3} + \frac{13}{x^4}}{2 - \frac{2}{x^2} + \frac{7}{x^4}} = \frac{0}{2} = 0. \end{aligned}$$

Sada ćemo analizirati graničnu vrijednost kvocijenta polinoma m -tog i n -tog stupnja kada neovisna varijabla x teži realnom broju a . Dakle, računamo

$$\lim_{x \rightarrow a} \frac{p_m(x)}{p_n(x)}.$$

Neka je $p_m(a) = A$, a $p_n(a) = B \neq 0$. Tada je

$$\lim_{x \rightarrow a} \frac{p_m(x)}{p_n(x)} = \frac{A}{B} \in \mathbb{R}.$$

Ako je $p_m(a) = p_n(a) = 0$, onda to znači da je $x = a$ nul-točka oba razmatrana polinoma, što, prema osnovnom teoremu algebre, znači da se ti polinomi mogu pisati kao umnožak dva faktora pri čemu je jedan faktor $x - a$, to jest

$$p_m(x) = (x - a) p_{m-1}(x),$$

a

$$p_n(a) = (x - a) p_{n-1}(x),$$

pa imamo da je

$$\lim_{x \rightarrow a} \frac{p_m(x)}{p_n(x)} = \lim_{x \rightarrow a} \frac{(x - a) p_{m-1}(x)}{(x - a) p_{n-1}(x)} = \lim_{x \rightarrow a} \frac{p_{m-1}(x)}{p_{n-1}(x)}.$$

Uočimo da smo problem računanja granične vrijednosti kvocijenta polinoma m -tog i n -tog stupnja, kada neovisna varijabla x teži realnom broju a , zamijenili problemom računanja granične vrijednosti kvocijenta polinoma $(m - 1)$ -vog i $(n - 1)$ -vog stupnja, kada neovisna varijabla x teži danom realnom broju a . Ovaj problem računamo na jedan od prethodno izloženih načina, ovisno o tipu problem koji smo dobili. Pojasnimo to na sljedećim primjerima.

Primjer 6.

Izračunajmo $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^3 - 1}{x^2 - 1}$.

Rješenje

Vrijednost i brojnika i nazivnika funkcije čiju graničnu vrijednost želimo izračunati jednaka je 0 kada $x \rightarrow 1$. To znači da je $x = 1$ nul-točka i brojnika i nazivnika. Dosta, kao što znamo

$$x^3 - 1 = (x - 1)(x^2 + x + 1), \text{ a } x^2 - 1 = (x - 1)(x + 1),$$

pa je

$$\lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^3 - 1}{x^2 - 1} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{(x - 1)(x^2 + x + 1)}{(x - 1)(x + 1)} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^2 + x + 1}{x + 1} = \frac{1 + 1 + 1}{1 + 1} = \frac{3}{2}.$$

Primjer 7.

Izračunajmo $\lim_{x \rightarrow 2} \frac{x^2 + x - 6}{x^2 - 3x + 2}$.

Rješenje

Vrijednost i brojnika i nazivnika funkcije čiju graničnu vrijednost želimo izračunati jednaka je 0 kada $x \rightarrow 2$, pa je $x = 2$ nul-točka i brojnika i nazivnika. Nadalje, lako se provjeri da je

$$x^2 + x - 6 = (x - 2)(x + 3), \text{ a } x^2 - 3x + 2 = (x - 2)(x - 1),$$

pa je

$$\lim_{x \rightarrow 2} \frac{x^2 + x - 6}{x^2 - 3x + 2} = \lim_{x \rightarrow 2} \frac{(x-2)(x+3)}{(x-2)(x-1)} = \lim_{x \rightarrow 2} \frac{x+3}{x-1} = \frac{2+3}{2-1} = 5.$$

Bez dokaza navodimo dva veoma važna limesa koje ćemo u nastavku koristiti:

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{x}\right)^x = e \quad \text{i} \quad \lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sin x}{x} = 1$$

ili, općenitije,

$$\lim_{A(x) \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{A(x)}\right)^{A(x)} = e \quad \text{i} \quad \lim_{A(x) \rightarrow 0} \frac{\sin A(x)}{A(x)} = 1.$$

Riješeni zadatci za vježbu

1. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{2x^2 - 3x + 4}{\sqrt{x^4 + 1}}$.

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{2x^2 - 3x + 4}{\sqrt{x^4 + 1}} = (\text{dijelimo brojnik i nazivnik s } x^2) = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{2 - \frac{3}{x} + \frac{4}{x^2}}{\sqrt{1 + \frac{1}{x^4}}} = 2, \text{ jer kada } x \rightarrow -\infty,$$

onda $\frac{1}{x^k} = x^{-k} \rightarrow 0$ za sve $k \in \mathbb{N}$, pa i za, posebno, $k \in \{1, 2, 4\}$.

2. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{(x+2)^3 (x^2+x+1)^2}{x^7 - 50x + 5}$.

I u brojniku i u nazivniku imamo polinom sedmog stupnja, pa stoga trebamo dijeliti i brojnik i nazivnik s x^7 . Dakle, imamo

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{(x+2)^3 (x^2+x+1)^2}{x^7 - 50x + 5} &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{(x+2)^3}{x^3} \cdot \frac{(x^2+x+1)^2}{x^4}}{1 - \frac{50}{x^6} + \frac{5}{x^7}} = \\ &= \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\left(1 + \frac{2}{x}\right)^3 \cdot \left(1 + \frac{1}{x} + \frac{1}{x^2}\right)^2}{1 - \frac{50}{x^6} + \frac{5}{x^7}} = 1. \end{aligned}$$

3. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\sqrt[3]{x^3 + 2}}{x}$.

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\sqrt[3]{x^3 + 2}}{x} = \lim_{x \rightarrow \infty} \sqrt[3]{\frac{x^3 + 2}{x^3}} = \lim_{x \rightarrow \infty} \sqrt[3]{1 + \frac{2}{x^3}} = \sqrt[3]{1} = 1.$$

4. Pokažite da je $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{(x-1)^3}{2x^3 - 2x + 2} = \frac{1}{2}$.

5. Pokažite da je $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^2 - 5x + 1}{3x - 777} = \infty$.

6. Izračunajte: $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\sqrt{x}}{\sqrt{x + \sqrt{x + \sqrt{x}}}}$.

Podijelimo li i brojnik i nazivnik s $\sqrt{x}$, imamo

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\sqrt{x}}{\sqrt{x + \sqrt{x + \sqrt{x}}}} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1}{\sqrt{1 + \sqrt{\frac{1}{x}} + \sqrt{\frac{1}{x^3}}}} = 1.$$

7. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{2x^2 - x - 1}{x^2 - 1}$.

$x = 1$ je nul-točka i brojnika i nazivnika, što znači da se i brojnik i nazivnik mogu prikazati kao umnožak dvaju faktora od kojih je jedan $x - 1$. Prema tome, imamo

$$\lim_{x \rightarrow 1} \frac{2x^2 - x - 1}{x^2 - 1} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{(x-1)(2x+1)}{(x-1)(x+1)} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{2x+1}{x+1} = \frac{3}{2}.$$

8. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow 3} \frac{x^2 - 5x + 6}{x^2 - 8x + 15}$.

$x = 3$ je nul-točka i brojnika i nazivnika, što znači da se i brojnik i nazivnik mogu prikazati kao umnožak dvaju faktora od kojih je jedan $x - 3$. Dakle, imamo

$$\lim_{x \rightarrow 3} \frac{x^2 - 5x + 6}{x^2 - 8x + 15} = \lim_{x \rightarrow 3} \frac{(x-3)(x-2)}{(x-3)(x-5)} = \lim_{x \rightarrow 3} \frac{x-2}{x-5} = -\frac{1}{2}.$$

9. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^n - 1}{x^m - 1}$.

Vrijednost i brojnika i nazivnika za $x = 1$ jednaka je 0, to je $x = 1$ nul-točka i brojnika i nazivnika, pa se oni mogu pisati kao umnožak dvaju faktora od kojih je jedan $x - 1$. Lako se vidi (na primjer, koristeći se formulom za zbroj prvih n članova geometrijskog niza čiji je prvi član 1, a kvocijent x) da je

$$1 + x + x^2 + \dots + x^{n-1} = \frac{x^n - 1}{x - 1},$$

odnosno

$$x^n - 1 = (x - 1)(1 + x + x^2 + \dots + x^{n-1}).$$

Analogno je

$$x^m - 1 = (x - 1)(1 + x + x^2 + \dots + x^{m-1}).$$

Dakle,

$$\lim_{x \rightarrow 1} \frac{x^n - 1}{x^m - 1} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{(x-1)(1+x+x^2+\dots+x^{n-1})}{(x-1)(1+x+x^2+\dots+x^{m-1})} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{1+x+x^2+\dots+x^{n-1}}{1+x+x^2+\dots+x^{m-1}} = \frac{n}{m}.$$

10. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow -1} \frac{1 + \sqrt[5]{x}}{1 + \sqrt[3]{x}}$.

Ponovo je u pitanju neodređeni izraz oblika $\frac{0}{0}$, to jest brojnik i nazivnik istodobno teže prema 0, kada $x \rightarrow -1$. Najprije ćemo se “riješiti” korijena koristeći se supstitucijom $x = t^k$, pri čemu je k najmanji zajednički višekratnik korijena. Dakle, u ovom slučaju je $k = \nu(3, 5) = 15$, to jest koristimo se supstitucijom

$$x = t^{15}.$$

Nakon supstitucije treba “staru” varijablu (x) zamijeniti “novom” varijablom (t). Zato valja ispitati kamo teži t kada $x \rightarrow -1$. Zbog, $t = \sqrt[15]{x}$, očito će $t \rightarrow \sqrt[15]{-1} = -1$. Dakle, kada $x \rightarrow -1$, onda i $t \rightarrow -1$, pa je

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow -1} \frac{1 + \sqrt[5]{x}}{1 + \sqrt[3]{x}} &= \lim_{t \rightarrow -1} \frac{1 + t^3}{1 + t^5} = \lim_{t \rightarrow -1} \frac{(1+t)(1-t+t^2)}{(1+t)(1-t+t^2-t^3+t^4)} = \\ &= \lim_{t \rightarrow -1} \frac{1-t+t^2}{1-t+t^2-t^3+t^4} = \frac{3}{5}. \end{aligned}$$

11. Izračunajmo: $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sqrt{x+1}-1}{\sqrt[3]{x+1}-1}$.

Uvedemo li supstituciju $x+1 = t^6$, to jest $t = \sqrt[6]{x+1}$, onda kada $x \rightarrow 0$, $t \rightarrow 1$, pa je

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sqrt{x+1}-1}{\sqrt[3]{x+1}-1} = \lim_{t \rightarrow 1} \frac{t^3-1}{t^2-1} = \lim_{t \rightarrow 1} \frac{(t-1)(t^2+t+1)}{(t-1)(t+1)} = \lim_{t \rightarrow 1} \frac{t^2+t+1}{t+1} = \frac{3}{2}.$$

12. Pokažimo da je $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{\sqrt[3]{x}-1}{\sqrt[4]{x}-1} = \frac{4}{3}$.

Napomena 2.

Koristimo se supstitucijom $x = t^{12}$.

3.1.3. Asimptote krivulje

Neka je funkcija $f: \langle a, b \rangle \rightarrow \mathbb{R}$ realna funkcija jedne relane varijable. Pri grafičkom prikazu funkcije f korisno je poznavanje **asimptota**. Asimptote mogu biti **vertikalne** (ili **okomite**), **horizontalne** (ili **vodoravne**) i **kose**.

Definicija 3.

Pravac je **asimptota krivulje** ako ima svojstvo da udaljenost točke na krivulji od tog pravca teži nuli, kada točka gibajući se po krivulji teži u beskonačnost (to jest kada njena udaljenost od ishodišta neograničeno raste).

Vertikalna asimptota krivulje je pravac $x = x_0$ za kojeg vrijedi

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = +\infty \text{ ili } \lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = -\infty.$$

Primjer 8.

Ispitajmo ima li funkcija $y(x) = \frac{x-1}{x+1}$ vertikalne asimptote.

Rješenje

Najprije uočimo da funkcija može imati vertikalnu asimptotu *samo u točkama prekida*. Budući da te točke *ne pripadaju* području definicije funkcije, a u ovom primjeru jedino je $x_0 = -1$ točka prekida, to je jedino pravac $x = -1$ kandidat za vertikalnu asimptotu. Doista, kako je

$$\lim_{x \rightarrow -1-0} \frac{x-1}{x+1} = +\infty \text{ a } \lim_{x \rightarrow -1+0} \frac{x-1}{x+1} = -\infty,$$

to je pravac $x = -1$ vertikalna asimptota (slika 1). Zašto je $\lim_{x \rightarrow -1-0} \frac{x-1}{x+1} = +\infty$? Ako $x \rightarrow -1$ s lijeva (dakle, preko brojeva koji su *manji* od -1), onda je za sve takve x nazivnik negativan. I brojnik je također negativan, pa je razlomak (kao kvocijent dva negativna broja) pozitivan. Analogno, ako $x \rightarrow -1$ s desna (dakle, preko brojeva koji su *veći* od -1), onda je za sve takve x nazivnik pozitivan. No, brojnik je negativan, pa je razlomak (kao kvocijent dva broja različitog predznaka) negativan.

Horizontalna asimptota krivulje je pravac $y = y_0$ koji ima svojstvo

$$y_0 = \lim_{x \rightarrow -\infty} f(x) \text{ ili } y_0 = \lim_{x \rightarrow +\infty} f(x).$$

Primjer 9.

Ispitajmo ima li graf funkcije $y(x) = \frac{x-1}{x+1}$ horizontalnu asimptotu.

Rješenje

Budući da je

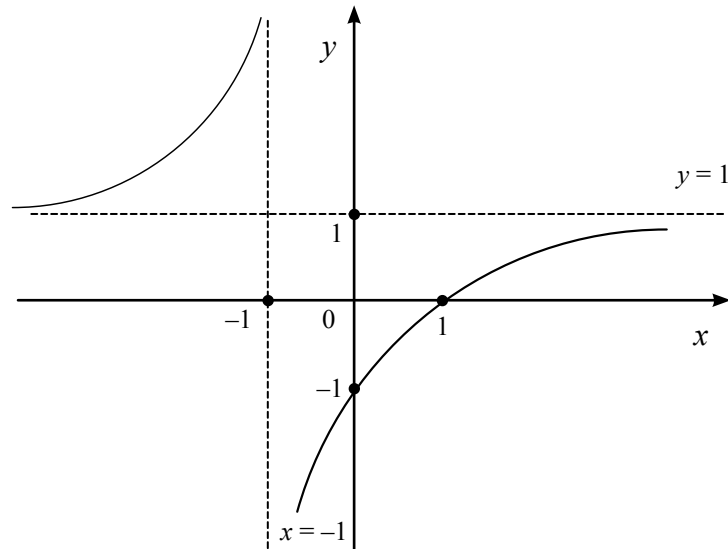
$$y_0 = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{x-1}{x+1} = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{1 - \frac{1}{x}}{1 + \frac{1}{x}} = \frac{1-0}{1+0} = 1,$$

to se graf funkcije $y(x) = \frac{x-1}{x+1}$ asimptotski približava pravcu $y = 1$ (koji mu je horizontalna asimptota) kada $x \rightarrow -\infty$.

Analogno,

$$y_0 = \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{x-1}{x+1} = \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{1 - \frac{1}{x}}{1 + \frac{1}{x}} = \frac{1-0}{1+0} = 1,$$

to se graf funkcije $y(x) = \frac{x-1}{x+1}$ asimptotski približava pravcu $y = 1$ (koji mu je horizontalna asimptota) kada $x \rightarrow +\infty$.

Slika 1.

Dakle, pravac $y = 1$ je horizontalna asimptota (slika 1).

Kosa asimptota krivulje je pravac $y = k_1x + l_1$, gdje je

$$k_1 = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{f(x)}{x},$$

dok se pomoću te vrijednosti ako je $k_1 \neq 0$, određuje odsječak na osi ordinata l_1 , kao granična vrijednost

$$l_1 = \lim_{x \rightarrow \infty} [f(x) - k_1x].$$

Naravno, pravac $y = k_2x + l_2$ je također kosa asimptota ako postoji

$$k_2 = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{f(x)}{x},$$

dok se pomoću te vrijednosti ako je $k_2 \neq 0$, određuje odsječak na osi ordinata l_2 , kao granična vrijednost

$$l_2 = \lim_{x \rightarrow -\infty} [f(x) - k_2x].$$

Ako je $k_1 = 0$ kada $x \rightarrow +\infty$, onda je os apscisa (to jest pravac $y = 0$) horizontalna asimptota. Analogno, Ako je $k_2 = 0$ kada $x \rightarrow -\infty$, onda je os apscisa (to jest pravac $y = 0$) horizontalna asimptota.

Primjer 10.

Ispitajmo ima li kosu asimptotu graf funkcije $y(x) = \frac{x^3}{x^2 + 1}$.

Rješenje

Uočimo da je:

$$k_1 = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3}{x^2 + 1} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3}{x^3 + x^2} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1}{1 + \frac{1}{x}} = \frac{1}{1 + 0} = 1,$$

$$l_1 = \lim_{x \rightarrow \infty} \left[\frac{x^3}{x^2 + 1} - 1 \cdot x \right] = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^3 - x^3 - x}{x^2 + 1} = -\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x}{x^2 + 1} = -\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{1}{x}}{1 + \frac{1}{x^2}} = -1,$$

$$k_2 = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{x^3}{x^2 + 1} = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{x^3}{x^3 + x^2} = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{1}{1 + \frac{1}{x}} = \frac{1}{1 + 0} = 1,$$

$$l_2 = \lim_{x \rightarrow -\infty} \left[\frac{x^3}{x^2 + 1} - 1 \cdot x \right] = \lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{x^3 - x^3 - x}{x^2 + 1} = -\lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{x}{x^2 + 1} = -\lim_{x \rightarrow -\infty} \frac{\frac{1}{x}}{1 + \frac{1}{x^2}} = -1,$$

pa je pravac $y = x - 1$ kosa asimptota grafa funkcije y i kada $x \rightarrow +\infty$ i kada $x \rightarrow -\infty$.

Zadatci

1. Odredite (ako postoje) vertikalne asimptote grafa funkcije $y(x) = \frac{1}{x^2 - 1}$.
2. Odredite (ako postoje) horizontalne asimptote grafa funkcije $y(x) = \frac{x^2 - 1}{x^2 + 1}$.
3. Odredite (ako postoje) vertikalne, horizontalne i kose asimptote grafa sljedećih funkcija:
  - a) $y(x) = \frac{2x}{x^2 + 1}$;
  - b) $y(x) = \frac{x^3}{x^2 - 4}$;
  - c) $y(x) = \frac{x^2 + 2x}{2x}$.

Rješenja

1. $x = -1, x = 1$.
2. $y = 1$.
3. a) Nema vertikalnih asimptota. Horizontalna je $y = 0$. Nema kosih asimptota.
b) Vertikalne asimptote: $x = -2, x = 2$. Nema horizontalnih asimptota. Kosa asimptota: $y = x$.
c) Vertikalna asimptota: $x = 0$. Nema horizontalnih asimptota. Kosa asimptota: $y = \frac{1}{2}x + 1$.